

3. Леві Г. Європейське страхове право / Г. Леві // Страхове право – 2002. – № 1. – С. 57–61.
4. Лояк Ф. Єдиний страховий ринок: стан та перспективи / Ф. Лояк // IN RE. – 1999. – № 4. – С. 10.
5. Топорнін Б. М. Європейське право / Б. М. Топорнін. – М. : Вид-во МАУП, 1998. – С. 54–104.
6. Турбіна Є. К. Тенденції розвитку світового ринку страхування / Є. К. Турбіна. – М. : Анкіл, 2002. – С. 256.
7. Професійна юридична система [Електронне видання]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/?uid=1014.1.17&title>.

УДК 351.334

Кучерява К. Я., ХарPI НАДУ

ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОГО КООПЕРАТИВНОГО РУХУ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ЦИХ ПРОЦЕСАХ

Досліджено зміну змістовної характеристики сучасного кооперативного руху в умовах загострення конкуренції й поглиблення глобалізації та роль держави в зазначених процесах.

Ключові слова: кооперація, кооперативні принципи, традиційні кооперативи, кооперативи нового покоління, державна підтримка розвитку кооперації.

Постановка проблеми. Досвід розвинених країн довів необхідність та ефективність функціонування кооперативів у ринкових умовах. Більше того, сьогодні кооперативи розглядаються у ролі партнерів уряду в реалізації завдання досягнення соціального добробуту. Соціальні та економічні зиски кооперації є очевидними, адже кооперування товаровиробників допомагає членам кооперативів у веденні їх господарської діяльності, сприяє зменшенню безробіття, відродженню сільської інфраструктури тощо. З одного боку, кооперативний рух впливає на розбудову ринкової економічної системи, а з іншого – він сам розвивається під дією законів ринку та зростаючого впливу глобалізаційних процесів. Кооперативи, як і інші форми господарювання, змушені пристосовуватись до екзогенних чинників функціонування, інакше вони можуть зазнати невдач. Держава, як інститут, що покликаний сприяти, перш за все, економічному та соціальному зростанню, має враховувати такі зміни та вибудовувати відповідним чином стратегію співробітництва та підтримки розвитку кооперативного руху. Усе це і обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням кооперації присвячували свої дослідження М. Аліман, В. Апопій, С. Бабенко, В. Гончарен-

ко, Ф. Горбонос, В. Дієсперов, В. Зіновчук, М. Малік, П. Саблук, А. Пантелеймоненко та ін. Дослідженню проблеми механізмів державного впливу на розвиток кооперативного руху у своїх роботах увагу приділили: В. Бабаєв, О. Могильний, Н. Статівка та ін. Серед зарубіжних науковців питання кооперації розглядали Л. Кабрал, Д. Кобія, Ю. Раманаускас, Р. Сташис, А. Шанкланд, Г. Чахал та ін. Науковцями досить ґрунтовно розроблено проблематику теоретичних основ кооперації, економічні та організаційні аспекти діяльності кооперативів, особливості кооперативної практики. Водночас питання перегляду традиційного підходу до природи кооперативів і зміни відповідно до цього регулюючої ролі держави потребують більшої уваги.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження змістовної характеристики кооперативного руху в сучасних умовах і ролі держави в контексті цього процесу.

Виклад основного матеріалу. "Співпраця була винайдена впродовж минулого століття для захисту слабких і бідних від сильних і багатих. Це є панацея для усіх економічних і соціальних зол" [8, с. 1]. Так, С. Луїс правильно помітив, що кооперація є не просто організаційною формою організації економічної діяльності людей, а й одним із секторів економіки. Кооперація об'єднує в собі економічну діяльність і суспільний рух.

У багатьох країнах світу люди часто не спроможні самотужки повною мірою забезпечити свої потреби. Незначні та нестабільні доходи, які мають, зокрема, селяни, змушують продавати вироблену продукцію навіть дешевше, ніж вартують вкладені в неї кошти та праця. Між тим людьми уже давно віднайдено простий і доволі ефективний спосіб подолання названих проблем. Тож таким способом стала кооперація, тобто економічна співпраця на добровільній основі для досягнення спільної мети – збільшення трудових доходів чи зменшення витрат та економії коштів. Господарська співпраця є такою само давньою, як і саме людство. Без взаємопідтримки не обходились ще первісні мисливці та рибалки, середньовічні селяни і ремісники. Але в ХІХ ст. європейці відкрили нову, високоефективну форму господарської співпраці – кооперативи. На початку ХХІ ст. членами цих об'єднань було більше ніж 800 млн жителів Землі [2]. З цього приводу Д. Кобія зазначає: "Древні записи і археологічні відкриття підтверджують, що кооперативна діяльність була звичною ще у ранній цивілізації. Наприклад, за багато років до народження Христа китайці створювали ощадно-позичкові асоціації на кшталт тих, які ми маємо сьогодні. Крім того, у Вавилоні створювалися умови для співпраці фермерів, щоб вони займалися сільським господарством разом, спільне ремесло було звичною справою серед древніх єгиптян, греків і римляни. У 1752 р., Б. Франклін допоміг запустити перший формальний кооператив у США" [6, ст. 73].

Однак не відомо, коли вперше з'явилася думка ідентифікації і пропозиції концепції та змісту кооперативних принципів. Проте загалом визнано, що наявні наразі кооперативні принципи еволюціонували від правил діяль-

ності, запропонованих об'єднанням Rochdale (Товариство чесних піонерів) – першим споживчим кооперативом.

Перші товариства робітників і ремісників були прокооперативами – добровільними самоврядними організаціями, які вели господарську діяльність на складеному капіталі, але не практикували кооперативних виплат. Зокрема, згідно з декларацією Товариства чесних піонерів, суть діяльності кооперативів полягала в тому, щоб вжити заходів, котрі сприятимуть матеріальній вигоді, покращенню матеріального становища та домашнього побуту його членів. Коли створювались перші кооперативи, їх соціальні (демократичні) і економічні цілі співпадали (в деяких випадках соціальні цілі навіть домінували). Тривалий час економічні цілі виступали засобом вирішення соціальних проблем і тільки потім, у боротьбі з капіталістичними підприємствами, вони набували все більшого значення.

Подібне розуміння кооперативу як засобу вирішення соціальних проблем яскраво відображено, зокрема у дослідженні Г. Чахала, який вказує, що слово "кооперація" буквально означає "об'єднання людей з маленьким чи незначним доходом, котрі організують підприємства з метою самопомоги і взаємної вигоди". Співпраця у цьому контексті – спільне підприємство тих, хто слабкий матеріально і не може вижити на конкурентному й монопольному ринку самостійно, і тому діє разом, щоб здолати проблему обмеженості фінансових ресурсів, покращити власний економічний стан, передусім через взаємні зусилля. На противагу шукачам прибутку будь-якої приватної установи, кооперативна організація з'являється через добровільну асоціацію матеріально скованих індивідів шляхом їх самопомоги, без будь-якого бажання збагатити себе через експлуатацію інших. Кооператив не прагне заробити вигоду подібно до іншого типу організацій; його мета – зробити послугу для своїх членів [5, с. 1–2]. Тобто кооперативи є так званіми некомерційними корпораціями.

Згідно із загальноживаним на міжнародному рівні визначенням, а саме за визначенням Міжнародного кооперативного альянсу (далі – МКА), кооператив – це автономне добровільне об'єднання осіб для задоволення своїх спільних економічних, соціальних та культурних потреб і прагнень з допомогою підприємства, що перебуває в їх спільній власності та під демократичним управлінням і контролем (із заяви XXXI Конгресу Міжнародного кооперативного альянсу "Про кооперативну ідентичність" (1995 р.)). Кооперативи функціонують на засадах самопомоги, самостійної відповідальності, демократії, рівності, справедливості й солідарності. Кооператори різних країн неодноразово викладали засадничі правила діяльності своїх організацій у різних документах. Такі документи декілька разів схвалював МКА. Вони слугували водночас і декларацією кооперації й основою для кооперативних нормативних актів.

Фундаментальні принципи у викладі МКА називають міжнародними кооперативними принципами. Згідно із Заявою про кооперативну ідентич-

ність основних кооперативних принципів сім. Перші три (добровільне і відкрите членство, демократичний контроль користувачів, економічна участь користувачів) визначають взаємостосунки членів кооперативу, решта – засади його внутрішньої і зовнішньої діяльності (самостійність і незалежність, освіта, професійна підготовка та інформація, співпраця між кооперативами, турбота про співтовариство) [7].

Кооперативні принципи Міжнародного кооперативного альянсу мають служити основою для розробників законів про кооперативи та кооперативних статутів. Чимало дослідників наголошує на тому, що саме додержання в процесі їх функціонування вищезазначених принципів є ключовим. Саме вони вирізняють кооперативи з-поміж інших організацій. Такі принципи як необхідність членів брати участь у діяльності підприємства, демократичний контроль (один член – один голос), беззбитковість є характерними тільки для кооперативів. Але час і реалії життя вносять свої корективи. Як з'ясувалося, не завжди потрібно і корисно дотримуватися старих кооперативних принципів, оскільки безумовне їх дотримання може перешкоджати розвитку кооперації. З посиленням глобалізації економіки та загостренням конкуренції національний ринок розширюється, на арену виходять великі корпорації, правила гри задають ТНК, виникає загроза появи на ринку більш дешевої продукції. За таких умов кооперативи мають бути сильними і конкурентоспроможними, тож зрозуміло, що стали домінувати не соціальні, а економічні мотиви. Наразі кооперативи створюються з метою відповідності основному економічному принципу – економія масштабу. Це дає змогу зайняти гідне місце на ринку й стати конкурентоспроможними.

Необхідність перегляду сутності не тільки ключових принципів кооперації, а й поняття "кооператив" відповідно до умов сьогодення та з точки зору зростання визнається й МКА, про що йдеться у доповіді "Cooperative growth for the 21st century" [4, с. 51–52]. Кооперативи є трикомпонентними підприємствами, які включають економічну, соціальну та екологічну складові. Відповідно кооператив визначено як автономну асоціацію осіб, що об'єдналися добровільно з метою задоволення своїх спільних економічних, соціальних та екологічних потреб і прагнуть спільно володіти підприємством й керувати ним шляхом демократичного контролю. Базові принципи викладено у дещо новій редакції:

1. Кооперативи мають підприємницький характер з усіма економічними параметрами. Поза усяким сумнівом, економічна складова існує й вона ще більше підкріплена спільним володінням та демократичним контролем, що є ключовими для кооперативів.

2. За визначенням це є економічна організація акціонерів, що мають спільну ціль, яка відповідає загальним економічним, культурним і соціальним очікуванням, тому, чим переймається більшість громадян.

3. Принцип співпраці кооперативів передбачає необхідність регулювання їх спільної діяльності у все більших масштабах.

4. Принцип економічної участі його членів у розділі капіталу передбачає практику загального інвестування у спільну діяльність.

5. Принцип турботи про громаду охоплює більш широке коло громадян, а не лише членів кооперативу. У ХХІ ст. кооператив включає економічну, соціальну та екологічну складову.

6. Принцип освіти, навчання й інформації особливо важливий у ХХІ ст., оскільки економіка знань набуває все більшої ваги.

Не менш цікавою, з точки зору розглянутого питання, є практика регулювання аграрного сектора національної економіки США. Про це йдеться, зокрема, у доповіді Департаменту сільського господарства США [9, с. 25–26]. У ній зазначено, що фермери, котрі створюють нові кооперативи, використовують так звану модель "Нового покоління". Кооперативи нового покоління схожі з традиційними у принципових позиціях, але мають і відмінності. Серед спільних рис визначають такі:

1. Право голосу в кооперативі мають тільки його члени.

2. Голосування відбувається за правилом "один член кооперативу – один голос".

3. Вартість продукції (послуг) для членівкооперативу є нижчою, ніж для інших споживачів.

4. Прибутки розподіляються серед учасників відповідно до їх трудового внеску.

Відмінності між традиційними та "новими" кооперативами такі:

1. Учасники традиційних кооперативів зобов'язані здавати до кооперативу визначений мінімальний об'єм продукції. Кооперативи нового покоління визначають для своїх членів певний (конкретний) об'єм продукції, що може бути оброблений і проданий з вигодою.

2. У традиційних кооперативах відкрите членство – такі кооперативи намагаються залучити якомога більше учасників, щоб отримувати максимальні об'єми продукції. У кооперативах нового покоління навпаки, членство обмежене. Прийняті одного разу виробники заключають бажану кількість контрактів і нові члени більше не приймаються.

3. Як правило, традиційні кооперативи приймають те, що поставляють, або вимагають від учасників, щоб поставляли все, що вирощують. Учасники ж "нових" кооперативів змушені поставляти фіксовану кількість конкретної продукції щорічно.

4. Кооперативні внески. У традиційних кооперативах встановлюються мінімальні уніфіковані внески, що допомагає залучити максимальну кількість членів до кооперативу. У кооперативах нового покоління внески не уніфіковані. Розмір виплат встановлюється відповідно до внеску.

5. Передача кооперативного права (долі) також має свої особливості. У традиційних кооперативах як авансовані внески, так і гроші, що акумулюються за рахунок розподілення прибутку, можуть бути викуплені тільки шляхом продажу їх кооперативу по номінальній ціні. У кооперативах нового

покоління це право пов'язане з правом на поставку продукції і може бути передане лише виробникам, що мають право користуватися послугами кооперативу. Рада кооперативу має ухвалити цей перехід за ціною, за якою домовляться обидві сторони.

Тож сучасні кооперативи за своєю економічною складовою все більше наближаються до комерційних структур. Не зменшуючи значення соціальної та екологічної складових, можемо констатувати – вони також прагнуть "максимізувати прибутки". Але, як справедливо зазначають вчені Ю. Раманаускас та Р. Сташис, на заваді цьому можуть стати такі кооперативні принципи як демократія управління та безбитковість [1]. Як відомо, демократія ґрунтується на такому принципі: один член – один голос, тому кожен член, незалежно від його обороту з кооперативом і вкладеного капіталу, має один голос. Слід зазначити, що нині члени, яким належить лєвова частка кооперативного бізнесу, починають вимагати більше голосів і більшого впливу. Тому у багатьох країнах вже не дотримуються класичного принципу кооперації: "один член – один голос". Для того щоб залучити більше економічно сильних членів кооперативу, розглядається питання доцільності цього положення. В Ісландії за статутом кооперативи мають право самі вирішувати дане питання. У Бельгії і Греції також спостерігається тенденція відхилення від положення "один член – один голос".

Що стосується класичного принципу кооперативу "безбитковість", то в ринкових умовах він може негативно впливати на придбання окремими кооперативами надійних партнерів, створювати асоціації і так далі. У цьому контексті принцип "безбитковість" рекомендують застосовувати тільки в кооперативах соціальної орієнтації.

Ще одна проблема, на якій наголошують дослідники, вивчаючи кооперативний досвід Литви, є співзвучною з українськими реаліями. А саме – початок діяльності кооперативу обмежує "жорстка" конкуренція. У західних країнах багато кооперативів було створено на початку минулого століття, не конкуруючи з іншими компаніями. Нині кооперативи можуть почати свою діяльність в економічних умовах, що є для них несприятливими – у країні працює величезна кількість добре оснащених підприємств, що володіють ринком, і конкурувати з ними проблематично. Для новостворених кооперативів дуже важко втриматися на ринку поряд з цими підприємствами, що мають сильну матеріальну базу. Тож на додачу до основного завдання кооперативу – надавати послуги своїм членам – дуже важливо забезпечити економічну ефективність їх діяльності, яка гарантує успіх в конкурентному середовищі. Таку місію має взяти на себе держава. Адже головним завданням державного регулювання є не скасування механізмів і принципів ринкового регулювання, а створення сприятливих умов для активації діяльності господарюючих суб'єктів на основі ринкового механізму [3]. Держава має забезпечити належну підтримку кооперативам. Розвитку кооперативів необхідно постійно приділяти увагу і з тієї причини, що цьому виду діяльності власти-

ві усі три індикатори стійкого розвитку: соціальні, економічні й екологічні. Важливо також і те, що нині діяльність більшості існуючих кооперативів не повною мірою відповідає принципам кооперації, тому необхідно розробити методичку оцінки їх ефективності, застосування якої дозволить державним органам максимально ефективно розв'язати проблему їх підтримки [1].

Зважаючи на вищевикладене, вважаємо, що процес еволюції принципів функціонування кооперативів є об'єктивним. Та, попри посилення економічної складової, не можна нехтувати ключовими положеннями, що виділяють кооператив з-поміж інших форм господарювання. А саме – кооператив залишається організацією взаємопідтримки та самопомоги, створеною для задоволення потреб її учасників, зокрема сприяти збільшенню їх трудових доходів чи економії коштів. Але виконання поставленої мети в сучасних умовах вимагає від кооперативів зважати на виклики ринкової кон'юнктури та більш ґрунтовно підходити до планування організації внутрішньогосподарської діяльності.

Висновки. Кооперація завжди була одним із важливих організаційних напрямів підвищення продуктивності праці, окупності основних і оборотних засобів, зайнятості населення, здешевлення виробництва продукції. Розвиток кооперації сприяє поширенню вільного підприємництва, стабільній ефективності виробництва, захисту товаровиробників на ринку від тиску монопольних посередницьких структур тощо. Але в умовах глобалізації та загострення конкуренції кооперативи зможуть функціонувати лише за умови їх високої економічної ефективності. Виконання цього завдання об'єктивно вимагає перегляду існуючого традиційного розуміння сутності кооперативу та принципів його діяльності, зокрема тих, що стосуються економічної складової. Такий підхід до кооперативу в жодному разі не має на меті нівелювання його соціальної спрямованості. Навпаки, економічно сильні кооперативи здатні вирішувати більш широке коло соціальних проблем з більшою ефективністю. Для розвитку української кооперації важливе та особливе місце відіграє державна підтримка, яка виступає іноді ідеологічною підтримкою та додатковим стимулом в цій роботі. Тому оцінка рівня впливу державної підтримки на розвиток кооперації є на сучасному етапі дуже актуальною. Тож за умови формування чітко визначеної державою стратегії підтримки розвитку кооперативного руху, в основу якого будуть покладені модернізовані принципи, кооперація здатна виконати та реалізувати функцію формування соціально-орієнтованої економіки, у т.ч. й України.

Список використаних джерел

1. Кооперативні читання : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 4–6 квітня 2013 р. – Житомир : Вид-во ЖНАЕУ, 2013.
2. Основи кооперації : [навч. посіб.] / С. Г. Бабенко, С. Д. Гелей, Я. А. Гончарук, Р. Я. Пастушенко. – К. : Знання, 2004.

3. Чернуха М. М. Особливості становлення та розвитку адміністративно-правового регулювання інвестиційною діяльністю в Україні [Електронний ресурс] / М. М. Чернуха. – 2011. – Режим доступу : <http://www.nbuiv.gov.ua>.

4. A report commissioned by the International Cooperative Alliance. Cooperative Growth for the 21st century. October, 2013.

5. Chahal G. S. Agricultural cooperation, Finance and Business Management, Dean, College of Agriculture Punjab Agricultural University, Ludhiana, 2008.

6. Cobia, David. Strategic Planning in Co-operative Sector: A Study on Dairy Co-operative // The Journal of Nepalese Business Studies. December, 2005.

7. International Co-operative Alliance. Co-operative identity, values and principles [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ica.coop/en/whats-co-op/co-operative-identity-values-principles>.

8. Purushothaman M., Com (Hons) B., Phil M. under the guidance of Dr. D. Hajagopalan, Personnel Management In Cooperative Sector. A Study of selected units in the union territory of Pondicherry. Department of Commerce, Pondicherry University, Pondicherry 605 014. December 1996.

9. U.S. Department of Agriculture. Rural Business–Cooperative Service. Cooperative Information Report. November, 2002.